

Η κυπριακή εθνική συνείδηση: «κυπριακότητα» και «ελληνικότητα»

Κ. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο*, Αθήνα, Κατάρτι, 1998

Ένα από τα δυσεπίλυτα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο ερευνητής των σύγχρονων ιδεολογιών είναι η αποστασιοποίηση από το αντικείμενο, το οποίο διώνει στην καθημερινότητά του. Η μελέτη του εθνικισμού ενέχει σε όλο το φάσμα της την ανυπέροβλητη, όπως διαφαίνεται σε ορισμένες προσεγγίσεις, δυσκολία διάκρισης ανάμεσα στη βιωματική και στην επιστημονική πραγματέυσή του. Το υποκείμενο, τόσο στην τυποποιημένη καθημερινή του ζωή όσο και στην

επιστημονική του περιπλάνηση, δυσκολεύεται να αποδεσμευτεί από την εις βάθος αφομοιωμένη εθνική ταυτότητα.¹ Υπό τις συνθήκες αυτές, ο ερευνητής δύσκολα μπορεί να διακρίνει τις μέρμινες που υπαγορεύουν οι συμβατικές επιστημονικές του πειθαρχίες από τους αυτονόητους «κοινούς τόπους» που, αναπόφευκτα, συμμερίζεται μετέχοντας στα «κοινά». Αδυνατεί, λοιπόν, να κατανοήσει τον εθνικισμό ως αποκλειστικά νεωτέρικό φαινόμενο, ως αυστηρά

ιστορική κατηγορία. Οφείλει, λοιπόν, να οροθετήσει την επιστημονική του κρίση από τους αυτοματισμούς που υπαγορεύουν οι εθνικιστικές προκαταλήψεις και από το πέπλο της φυσικότητας και της διαχρονικότητας με το οποίο είναι ενδεδυμένες.

Κατά την άποψή μας, οποιαδήποτε απόπειρα προσέγγισης της εθνικιστικής ιδεολογίας θα πρέπει στη βάση της, όχι όμως αξιωματικά, να ανακρίνει την επίπλαστη διστορικότητα του έθνους.² Μόνον τότε ο αναλυτής δύναται να διεισδύσει στις εσώτερες πτυχές της συνείδησης και δράσης που συνυφαίνονται με τις αυτονόητες παραδοχές του εθνικισμού. Τέτοια προσπάθεια αποτελεί το έργο του Κ. Μαυράτσα για τον εθνικισμό ή, καλύτερα, τους εθνικισμούς που πλαισιώνουν τη συνείδηση και πρακτική της ελληνοκυπριακής κοινότητας.³ Βασικό άξονα εργασίας του συνιστά το διπολικό ιδεολογικό φάσμα που γεννά ο ελληνοκυπριακός εθνικισμός από τη μια πλευρά και ο «κυπριωτισμός» από την άλλη. Η αντιπαράθεση αυτή εξετάζεται στη διαλεκτικότητά της τόσο στο πεδίο της ιδεολογικής παραγωγής, όσο και στη σφαίρα της καθημερινής γνώσης, με έμφαση στα μετά την τουρ-

κική εισβολή χρόνια. Σε ένα δεύτερο επίπεδο αφαίρεσης, η εθνικιστική κοσμοαντίληψη αναλύεται μέσα στο πλέγμα κατασκευής-αφομοίωσης-ανακατασκευής, προδηλώνοντας τις φαινομενολογικές βάσεις της σκέψης του συγγραφέα.

Η ανάπτυξη της τελευταίας ξεκινά με την παρουσίαση των μεθοδολογικών αρχών στο πρώτο κεφάλαιο του έργου. Ο συγγραφέας ασκεί κριτική στις απλοϊκές αναλύσεις του αντικειμένου που αδυνατούν να ερμηνεύσουν τη βαθύτερη ανθρώπινη βούληση και πράξη. Περιγράφονται δύο τύποι εθνικισμού, ο δυτικός και ο ανατολικός, τους οποίους ο Μαυράτσας αποσπά, στη συνέχεια, από το υψηλό αφαιρετικό επίπεδο και τους ανάγει στην κυπριακή περίπτωση. Στο ίδιο κεφάλαιο επιχειρείται μια σύντομη ανασκόπηση της πολιτικής και ιδεολογικής κατάστασης της ελληνοκυπριακής κοινότητας, με έμφαση στην περίοδο της Κυπριακής Ανεξαρτησίας (1960-74). Θεωρώντας ότι ο ελληνικός εθνικισμός διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στα πολιτικοϊδεολογικά δρώμενα της Κύπρου, ο Μαυράτσας αφιερώνει το δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου του στην ανάλυση της κατασκευής του

ελληνικού έθνους και του αλυτρωτικού οράματος. Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζονται οι παράγοντες που συνέβαλαν στην κατίσχυση του κυπριωτισμού στα χρόνια αμέσως μετά την εισβολή του '74 και ο υπερταξικός του χαρακτήρας. Στο επόμενο κεφάλαιο ο συγγραφέας επιχειρεί να ερμηνεύσει την επάνοδο και τον εκσυγχρονισμό του ελληνοκυπριακού εθνικισμού. Εδώ γίνεται λόγος για την προσαρμοστική ικανότητα της ιδεολογίας και τις συνέπειες που επιφυλάσσει σε κοινωνικό επίπεδο. Στο πέμπτο και τελευταίο κεφάλαιο εκφράζονται ρητά οι φαινομενολογικές αρχές του συγγραφέα, βάσει των οποίων αναλύεται η καθημερινή γνώση του Ελληνοκυπρίου. Ο Μαυράτσας διαχωρίζει τον επίσημο πολιτικό λόγο από την καθημερινή συνείδηση του υποκειμένου, την οποία εξετάζει μέσα στο διπολικό ιδεολογικό πλαίσιο του ελληνοκυπριακού εθνικισμού και του κυπριωτισμού. Επιπροσθέτως ο Μαυράτσας αφιερώνει δύο *excursi*, με τα οποία απομακρύνεται από τον θεματικό πυρήνα του. Στο πρώτο αναλύεται ο ορισμός της κοινωνίας των πολιτών και του σπονδυλωτού ανθρώπου από τον Ε. Γκέλνερ και η σύνδεσή τους

με τον εθνικισμό γενικά, ειδικότερα δε με την κυπριακή περίπτωση. Στο δεύτερο ο συγγραφέας, μειώνοντας την απόσταση που επιβάλλει η αυστηρά επιστημονική του προσέγγιση, παίρνει συγκεκριμένη πολιτική θέση έναντι των πραγμάτων και προτείνει την επαναπροσέγγιση των δύο, ιστορικά δημιουργημένων, κυπριακών εθνοτήτων.

Αναλυτικότερα, ο Μαυράτσας εντοπίζει τις ρίζες του ελληνοκυπριακού εθνικισμού στο ελληνικό αλυτρωτικό όραμα του 19ου αιώνα. Τα θεμέλιά του οικοδομούνται στο έδαφος που έχει διαμορφώσει ο ελληνικός εθνικισμός: κοινή καταγωγή, διαχρονικοί πολιτισμικοί δεσμοί, θρησκευτική συνοχή κ.ο.κ. Το ιδεολόγημα της Μεγάλης Ιδέας φαντάζει στον ελληνοκυπριακό λαό ως η διέξοδος από την καταπιεστική βρετανική κυριαρχία. Το υποκείμενο, σαγηνευμένο από την πειστικότητα και τη λαμπρότητα των επιχειρημάτων του ελληνικού εθνικισμού, ντύνει το όραμα της ανεξαρτησίας με εθνικά χρώματα. Έτσι, η ελληνοκυπριακή κοινότητα υιοθετεί το πολιτικό πρόταγμα της διοικητικής ένωσης της Κύπρου με τη μητρόπολη του ελληνισμού.⁴ Η

ελληνική (εθνικιστική πλέον) ταυτότητα ολοκληρώνεται με τον ορισμό του Άλλου. Ο Ελληνοκύπριος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και τη νέα συλλογικότητα, στην οποία εντάσσεται, να αμύνονται ενάντια σε μια υποτιθέμενη τουρκοκυπριακή εχθρότητα, όπως ακριβώς ο ηρωικός ελληνισμός αντιμάχεται την τουρκική βαρβαρότητα. Έτσι, το πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό όραμα της ελληνοκυπριακής κοινότητας αποκλείει κατηγορηματικά μέχρι φανατισμού την ειρηνική γεωπολιτική συμβίωση με την τουρκοκυπριακή εθνότητα. Ανάλογες συνειδησιακές διαδικασίες εξελίσσονται και στους κόλπους της τελευταίας, δημιουργώντας και τροφοδοτώντας σε υψηλούς, επίσημους και ανεπίσημους, τόνους κλίμα μισαλλοδοξίας και αποστροφής.

Αυτή η εθνικιστική αντιπαράθεση φτάνει στο αποκορύφωμά της κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 με τις βίαιες εθνοτικές διαμάχες και την πολυαίμακτη γεωπολιτική διχοτόμηση της νήσου το '74. Ο λαός, αγανακτισμένος και βαθιά πληγωμένος από τις ολέθριες συνέπειες της εθελότυφλης πολιτικής που είχε ακολουθήσει σε επίσημο

και καθημερινό επίπεδο, φαίνεται πρόθυμος να αποδεχθεί τις διακηρύξεις της αντίπαλης ιδεολογίας. Ο κυπριωτισμός θεμελιωμένος στην προσεγμένη ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων προτάσσει την αυτοδιάθεση της Μεγαλονήσου στη βάση της ειρηνικής συμβίωσης των διάφορων εθνοτήτων που την απαρτίζουν. Η ισχύς του πηγάζει από τα κενά και τις αντιφάσεις του ελληνοκυπριακού εθνικισμού και ιδιαίτερα από τα καταστρεπτικά παρεπόμενα της συναισθηματικής φόρτισης που επισύρει. Η ολέθρια εισβολή του '74 ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα του αμοιβαίου εθνικιστικού παραληρήματος, που θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί αν οι κάτοικοι της Κύπρου συνειδητοποιούσαν τους ιστορικούς πολιτισμικούς δεσμούς τους και την κοινότητα των συμφερόντων τους. Στον αντίποδα της αμοιβαίας αδιαφορίας και εχθρότητας προβάλλεται τώρα η επαναπροσέγγιση και η ψύχραιμη αντιμετώπιση ως διέξοδοι από την ανασφάλεια και την αστάθεια. Η σφαίρα στην οποία ο Μαυράτσας εντοπίζει την υπεροχή της κυπριοκεντρικής ιδεολογίας, είναι η καθημερινότητα του υποκειμένου. Ο Ελληνοκύπριος, αισθανόμενος με-

τέωρος εξαιτίας της ελλαδικής προδοσίας, συνειδητοποιεί στην καθημερινή του ρουτίνα την πολιτισμική και πολιτική του ιδιαιτερότητα. Αμφισβητεί έτσι την ισχυρή δέσμευση με τον μητροπολιτικό ελληνισμό, ενώ, παράλληλα, αποδέχεται τις επιμέρους ομοιότητες με τον Τουρκοκύπριο γείτονά του. Η ορθολογική διαχείριση του όλου προβλήματος φαίνεται να εξαλείφει προσωρινά τη συναισθηματική και παράλογη ταύτιση με το έθνος.

Προκειμένου να καταστήσει σαφή την αντιπαράθεση μεταξύ των δύο ιδεολογικών κατασκευών, ο συγγραφέας παραλληλίζει τον ελληνοκυπριακό εθνικισμό με τον εθνοτικό ανατολικού τύπου εθνικισμό και τον κυπριωτισμό με τον πολιτικό δυτικού τύπου αντίστοιχό του. Η πρώτη κατηγορία βρίσκει έντονη συναισθηματική απήχηση, ορίζοντας το έθνος ως υπέρτατη αξία. Οποιαδήποτε απόπειρα κοινωνικής κριτικής και αντιπαραβολής εξοβελίζεται με γνώμονα την τυφλή υπακοή στην πατρίδα. Κατά συνέπεια, η κοινωνία καταδικάζεται σε καθυστέρηση και τα μέλη της σε στενότητα αντίληψης ή αποκλεισμό. Στον αντίποδα ο Μαυράτσας εντοπίζει τον πολιτικό

εθνικισμό, ο οποίος, τοποθετώντας την υπηκοότητα υψηλότερα από την εθνότητα, προβάλλει τον ορθό λόγο και την ψύχραιμη αντιμετώπιση ως σημείο αναφοράς της πολιτικής οργάνωσης. Στο εσωτερικό του εθνικού κράτους αυτής της κατηγορίας, ο εκσυγχρονισμός της κοινωνίας επιτρέπει στα μέλη της να ιδιωτικοποιήσουν το ζήτημα της εθνικής ταυτότητας.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να εστιάσουμε την προσοχή μας στην αισθητή —σε όλη την έκταση του έργου— τάση του συγγραφέα να αφαιρεί από το δυτικό πρότυπο και την αντίστοιχη κυπριοκεντρική εκδήλωση τα εγγενή στον εθνικισμό προαπαιτούμενα. Αν ιδωθεί ο κυπριωτισμός στις πιθανές θετικές απολήξεις του για τον κυπριακό πληθυσμό, λησμονείται η κατασκευασμένη φύση του και η ανάγκη της άκριτης, μέχρι ενός βαθμού, μαζικής απήχησης του. Παραλληλίζοντας τη συγκεκριμένη ιδεολογία με τον πατριωτισμό της αναπτυγμένης Δύσης και αυθαιρετώντας ως ένα σημείο απέναντι στο συλλογισμό του Μαυράτσα, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι, ακόμη και στην ιδεοτυπική του μορφή, ο κυπριωτισμός αδυ-

νατεί να απωλέσει τη συναισθηματικότητα του. Τα θεμέλια, το παρόν και το μέλλον που οραματίζεται, αγκαλιάζουν μια συλλογικότητα που αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως φυσιολογικό και μοναδικό στην παγκοσμότητα και ορίζει τον Άλλο ως διαφορετικό και ίσως κατώτερο. Η ψύχραιμη κρίση που προβάλλει ο δυτικός εθνικισμός περιορίζεται στο πλαίσιο που η κατά βάση παράλογη φόρτιση έχει επιβάλει. Με άλλα λόγια, ο εθνικισμός αυτής της κατηγορίας χειρίζεται την ορθολογικότητα επιλεκτικά, προσαρμόζοντας τα αιτήματά του στις εκάστοτε συνθήκες και επιθυμίες των υποκειμένων. Για να καταστεί η θέση μας περισσότερο σαφής, η διαφορά των εν λόγω εθνικισμών, όσον αφορά τη συνιστώσα του συναισθηματισμού, έγκειται στην έκταση και ένταση με την οποία προτάσσουν τον ορθό λόγο.⁵ Στον κυπριωτισμό προωθείται η πολιτική αυτοδιαχείριση ενός διεθνολογικού μορφώματος, το οποίο συνειδητοποιεί την ύπαρξη και τα δικαιώματά του ως αέναα στο χρόνο και γι' αυτό φυσιολογικά. Η πραγμάτωση του οράματος αυτού μμείται τα πρότυπα της συγκρότησης των δυτικών εθνικών κρατών στη βάση της

κατασκευής της ενιαίας εθνικής συνείδησης, που με τη σειρά της παράγει αξίες όπως το εθνικό χρέος και η πίστη στην πατρίδα. Προκειμένου το κυπριωτικό έθνος, με την ιστορία του, τα σύμβολά του και τις διεκδικήσεις του, να αντιπαρέλθει τα ομόλογά του, απαιτεί αδιάβλητη προσήλωση από τους οπαδούς του.

Πέρα, όμως, από την κατάδειξη της ρευστότητας της αντίθεσης δυτικού ορθολογισμού-ανατολικού παραλογισμού, το διπολικό σχήμα που προτείνει ο Μαυράτσας συνιστά για τον κοινωνικοπολιτικό μελετητή χρήσιμο αναλυτικό εργαλείο θεώρησης της συνειδησιακής και πρακτικής κατάστασης της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Με αυτό το πρίσμα, η κατίσχυση της ελληνοκυπριακής εθνικιστικής ιδεολογίας στα μέσα του '80 χρεώνεται στην προσαρμοστικότητα των επιχειρημάτων της και στην έντονη συναισθηματική φόρτιση, που ορίζει τα αιτήματα του κυπριωτισμού ως υπερβολικά. Η εισβολή, η ταλαιπωρημένη συνείδηση της κοινότητας και οι νέες πολιτικοκοινωνικές συνθήκες επιβάλλουν μετριοπαθέστερη στάση, η οποία, όμως, δεν στερείται του οράματος της αυτοδιάθεσης. Η

ελληνοκυπριακή πλευρά αναγκάζεται να συμβιβαστεί με την ταπεινωτική λύση της συνομοσπονδίας, υποθάλποντας ταυτόχρονα, σε επίσημο και ανεπίσημο επίπεδο, το αίτημα της πολιτισμικής και πολιτικής καθαρότητας τους έθνους.

Σε αυτό το σημείο καθίσταται διαυγής η ιδεοτυπική χρήση του διπολικού ιδεολογικού πλαισίου από τον Μαυράτσα. Τόσο η επίσημη ρητορεία και πολιτική όσο και η καθημερινή γνώση του υποκειμένου κινούνται κατά μήκος του άξονα που τα δύο ιδεολογικά άκρα ορίζουν. Το άτομο και η πολιτική του ηγεσία ορίζουν την εθνική τους ταυτότητα ανάλογα με τις καταστάσεις στις οποίες εισέρχονται και τον τρόπο αντίληψης των συμφερόντων τους. Η συνειδήσή τους αδυνατεί να αγκιστρωθεί σε σταθερές πεποιθήσεις, καθώς προσκρούει στην αντιφατική πραγματικότητα. Όπως ο ίδιος ο συγγραφέας θέτει το ζήτημα απλούστερα: «[...] ακόμα και ο πιο φανατικός Ελληνοκύπριος εθνικιστής μπορεί σε κάποιες στιγμές να νιώσει Κύπριος, και, αντίστροφα, ακόμα και ο πιο φανατικός κυπριωτιστής μπορεί σε κάποιες στιγμές να νιώσει Έλληνας».⁶

Έτσι, η επίσημη πολιτική από τη μια πλευρά ικανοποιεί το λαϊκό συναίσθημα, πλαισιώνοντας το λόγο της με έντονο ελληνικό εθνικιστικό τόνο, ενώ από την άλλη συμβιβάζεται με ήπιες κυπριοκεντρικές θέσεις, καθησυχάζοντας το φόβο διαίωξης της παράλογης μισαλλοδοξίας. Τούτη η διπροσωπία και αδιάκοπη διαδρομή κατά μήκος του ιδεολογικού διπολικού άξονα εμποδίζει ουσιαστικά την ειλικρινή, αμοιβαία αποδοχή του Άλλου ως εποικοδομητική απαρχή επίλυσης του προβλήματος.

Η φύση της ιδεολογικής αμφιταλάντευσης μας μεταφέρει σε ένα δεύτερο διαλεκτικό πεδίο, εκείνο της σχέσης κατασκευής-αφομοίωσης. Ο εθνικιστικός λόγος, παραγόμενος στο θεωρητικό επίπεδο, εσωτερικεύεται από το υποκείμενο, το οποίο με τη σειρά του επιβεβαιώνει και ταυτόχρονα αμφισβητεί τις παραδοχές του. Στην καθημερινότητά του, ο Ελληνοκύπριος δώνει τις καταστάσεις με τέτοιο τρόπο, ώστε να ελέγχει τη νομιμοποίηση της ταυτότητάς του. Συνειδητοποιώντας τα κενά, τις αντιφάσεις και την αλληλοδιαπλοκή των ιδεολογικών κατασκευών, πιέζει προς την αναπροσαρμογή των επιχειρημάτων τους στις

νέες πραγματικές και γνωστικές συνθήκες. Η εθνικιστική κοσμοαντίληψη, στην όποια μορφή της, αποφεύγει να προσβάλλει τον δυναμικό χαρακτήρα των επιθυμιών του υποκειμένου, οι οποίες συνιστούν μέχρι ενός βαθμού δικά της κατασκευάσματα. Τούτη η προσαρμοστικότητα του εθνικιστικού φαινομένου εξοπλίζει τον ελληνοκυπριωτισμό με τη δυνατότητα να συμβιβάζεται με τη συνομοσπονδιακή λύση και τον κυπριωτισμό να μην αποδέχεται ολοκληρωτική ταυτοσημία με την τουρκοκυπριακή εθνότητα.

Στο σημείο αυτό, ο κοινωνικός επιστήμονας δεν θα πρέπει με κανένα τρόπο να μειώσει ή να εξαλείψει την εθνικιστική υφή των εν λόγω ιδεολογιών, ακόμα και όταν οι τελευταίες αναψηλαφούν και ανακατασκευάζουν τα ίδια τους τα επιχειρήματα. Η περιπλάνηση του υποκειμένου στο διπολικό πλέγμα, που με αξιοσημείωτο για τη διαύγειά του τρόπο αναλύει ο Μαυράτσας, υφαίνεται από το αναπόφευκτο της

εθνικής ολοκλήρωσης. Το υποκείμενο, προς όποιο πόλο κι αν ρέπει, αδυνατεί να αντιληφθεί μια διαφορετική έξοδο από την πολιτική αστάθεια, πέραν της αυτοδιοίκησης σε εθνική —ελληνοκυπριακή ή κυπριακή— βάση. Βιώνοντας την παγκοσμιότητα των εθνών ως υπεριστορική μορφή πολιτικής οργάνωσης, διεκδικεί το «φυσικό» δικαίωμα αυτοδιάθεσης της εθνικής συλλογικότητας, στην οποία αισθάνεται ότι ανήκει. Το όραμα της εθνικής πολιτικής αυθυπαρξίας στο παράδειγμα της Κύπρου επιβεβαιώνει και παράλληλα ενισχύει τη νομιμότητα του εθνικιστικού λόγου τόσο στο εσωτερικό της όσο και απέναντι στους εξωτερικούς παρατηρητές. Στον κοινωνικό και πολιτικό επιστήμονα, το υποκείμενο φαντάζει εγλωδισμένο στα δίχτυα της φυσικότητας του εθνικισμού, δικαιώνοντας έτσι την άποψη ότι ως σύγχρονη ιδεολογική κατασκευή ο τελευταίος καθοδηγεί με απαράμιλλο τρόπο την παγκόσμια συνείδηση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο όρος «τυποποίηση» είναι δανεισμένος από το έργο του A. Schutz. *On phenomenology and social relations*. Chicago 1970. Επίσης, για μια γλαφυρή παράθεση της εγγενούς δυσκολίας της κοινωνιολογικής επιστημονικής οπτικής, βλ. P. Berger. *Invitation to Sociology*. 1963, σσ. 32-36.

2. Η αναλυτική παράθεση επιχειρημάτων που αναφούν την υπεριστορικότητα του έθνους δεν αποτελεί βασική μέριμνά μας εδώ. Πιστεύουμε, όμως, ότι ο αναγκώστης μπορεί σε όλη την έκταση του ανά χείρας άρθρου να εκμαιεύσει σειρά στοιχείων στην απόπειρά του να ανασκάψει τα θεμέλια της εθνικιστικής ιδεολογίας, όπως αυτή προβάλλ-

λεται και εσωτερικεύεται από το υποκείμενο.

3. Βλ. Κ. Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο*, Αθήνα, Κατάρτι, 1998.

4. Για τη συνάρτηση πολιτισμικού-πολιτικού στον εθνικιστικό λόγο και τη δυναμικότητα του εθνικιστικού πολιτικού προτάγματος, βλ. Π. Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία*, Αθήνα, Μνήμων, 1992, κεφ. 3.

5. Για μια διαφωτιστική ανάλυση του δυτικού πατριωτισμού, βλ. M. Billig. *Bunial nationalism*. Λονδίνο, 1995.

6. Κ. Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο*, ό.π., σ. 169.